

Egy nemzedék helye I.

E kétrészes írásnak az a célja, hogy a csehszlovákiai magyar irodalomból a lírán keresztül bemutasson egy szeletet: a '70-es évek költészetét. Az ekkor megjelent "Egyszerű éjszaka" című kötet késői reflexiója lesz ez. Az antológia elemzésén túlmenően, három legmarkánsabb, legmeghatározóbb egyéniségével /Mikola Anikó, Kulcsár Ferenc, Tóth László/ külön is foglalkozom. Igyekszem számbavenni további munkáikat, később megjelent köteteiket. Mindezt megelőzően azonban szükségesnek tartom egy, általában a nemzetiségi és szűkebben a csehszlovákiai magyar irodalomra vonatkozó áttekintéssel kezdeni.

Grendel Lajos írja: a csehszlovákiai magyar irodalom és általában a kisebbségi irodalmak legfőbb kérdése: elszigeteltségük és az egyetemesség közti viszony. Elszigeteltségük annyiban, hogy saját, senki mással össze nem téveszthető, történelmi-szociális viszonyaik, irodalmi hagyományaik által kialakított jelrendszerük van. Az esetleges egyetemesség pedig annyiban, hogy rendelkeznek azzal a képességgel, hogy más kultúrák normái szerint elbíráلhatók, annak értékrendjébe beilleszthetők. Ez azért fontos, mert ettől függ, hozzáférhető-e számomra egy nemzetiségi mű vagy sem. Addig, amíg saját irodalmamat tanulmányozom, mivel benne élek, eligazodnom még akkor sem gond, ha nincs róla tételes értékrendszerem. Ez a viszonylagos biztonságom azonban - különösen ha értékelnem is kell - mikor a határon túlra nézek: felborul. Én megállapíthatom egy más kultúra termékéről, hogy selejt, de ez értelmetlen, ha az a saját fejlődéséből következően nem lehet jobb, és ha magát nem tartja selejtnak, hanem például egy folyamat kikerülhetetlen állomásának.

Ha pedig még ennek a kultúrának a helyzete is bizonytalan, ha nemzetiségről van szó - melynek beavatkozásáról, vagy éppenséggel "híd" szerepéről leszártak, vagy soha le nem zártak tartott viták folytak -, és ha ráadásul az én nyelvemet is beszéli, tehát közeledésem némi elfogultsággal terhes: a káosz teljes lesz. Ez az első akadálya a nemzetiségi irodalommal való foglalkozásnak.

A másik a nemzetiségi irodalom fogalma maga. Azt a terminológiát, melyet ma általánosan elfogadottnak tartanak - a csehszlovákiai magyar irodalmat - Tózsér Árpád így indokolja:

"Míg a Csehszlovákiában élő kifejezés közvetve csehszlovákiaságunkat vonja kétségbe, addig a magyarul író magyarságunkat kérdőjelezi meg. Mondanivalónk fogadatlan keresztapák számára csak ennyi lehet: a nevünkről mi döntünk. Irodalmunk a mi szóhasználatunkban már ötven éve csehszlovákiai magyar irodalom /esetleg szlovákiai magyar irodalom/, s íróink csehszlovákiai magyar írók."

Ez teljesen igaz. Mint ahogy, ha nem is minden részletében, de igaz /vagy legalábbis változtathatatlan/ az a kép is, melyet az irodalomtörténet a nemzetiségi irodalomról, azok elfoglalt helyéről kialakított. Ez röviden azt tartalmazza, hogy a nemzetiségi irodalomnak fel kell ismernie azt, hogy sem a befogadókhoz, sem az "anyaországához" nem tartozik, vállalnia kell a mindkét szféra által elindított társadalmi-kultúrális örökséget, és önálló tényezővé fejlődve integrálnia kell azt ahhoz, hogy saját irodalmi életét ki tudja építeni. Sőt, Béládi Miklós még azt is megjegyzi, hogy a nemzetiségi irodalmak magasabb fejlettségi szintjét jelenti, ha le tudja vetkezni az "anyaországához" való szoros tartozás tudatát.

Mindezek azonban csak magára az irodalomra vonatkoznak, és nem azok megközelítésére, azonkívül ettől az elméleti megfogalmazástól az irodalomkritikai gyakorlat teljesen eltér. Kétségtelen, hogy mára már olyan nemzetiségi iro-

dalmat látunk élni a határok mentén, mely nemcsak a saját életét éli, de néhány szempontból felül is múlja hazai alkotásainkat. Míg itthon vita folyik az irodalmi - költői nyelv kimerülése körül, addig ők dolgoznak ezzel a nyelvvel, míg itthon egy-egy kísérletről száraz ítékezés történik, addig, úgy tűnik, ők kevesebb bíráló vitával, de helyzetükhöz képest többet kísérleteznek. Ezért alakulhat ki egyesekben ilyen vélemény: Domonkos István a Kormányeltörésben-nel megírta a felszabadulás utáni legnagyobb magyar verset. Hogyan? Most magyar, vagy jugoszláviai magyar? És ha nem az irodalomról, hanem saját magukról kérdezném a határon túliakat ezek alapján vajon mit válaszolnának? Magyarok ők, vagy inkább csehszlovákiai, jugoszláviai, romániai magyarok?

Mindenesetre a nemzetiségek helyzetére vonatkozó program után sem lettem biztosabb a dolgomban, különösen, ha a nyelvnek a nemzetiségi életben betöltött szerepére gondolok. Arra, hogy mentsvár, hogy védőbástya, és az ebből levonható következtetésre, mely szerint a nemzetiségi irodalom sokkal inkább politikai kérdés mint nemzeti /függetlenül attól, hogy ez jól van-e így, vagy sem/.

Itt, kitérésképpen kell szólnom arról a vitáról, amelyben a csehszlovákiai magyar irodalom saját maga tett kísérletet arra, hogy meghatározza önnön helyét. A vita 1979/80-ban, a CSEMADOK "Hét" című lapjában indult. Balla Kálmán vitaindító "Van-e költészetünk?" című cikkében arra keresett választ, hogy létezik-e szuverén létű, egy-séges csehszlovákiai magyar irodalom? Balla szerint: nem. Ez az egység csak negatívumokban fogható meg: provincializmusban, kritikanélküliségben, kisebbségi messianizmusban. Ezek egyrészt nem irodalmi-esztétikai értékek, másrészt egy szemléleti torzulás eredményei. A vita során aránylag élesen elvált egymástól a kinti irodalmi élet három nemzedéke: a kérdésfeltevést és a kérdezőt leginkább

elutasító első nemzedék - Egri Viktor, Rácz Olivér, /az "öregek"/, a mérsékeltőbb második - Tózsér Árpád, és a Balla iránt leginkább elnéző, néhol egyetértő harmadik - Varga Imre, Grendel Lajos. Ha nem is nemzedékek szerint, de a vitatkozási stílusban is megfigyelhető némi jellegzetesség, a csehszlovákiai magyar irodalom sajátos "fertőzöttsége". Az itthon gyakoribb, és ott Zalabai Zsigmond, Koncsol László, Duba Gyula által képviselt, az ellenféllel néhol közösséget is vállaló, partneri vitastílus mellett ugyanis igen erős a marxizmus-leninizmus "esztétikáját" végszóként-érvként használó, felülről vitázó stílus is /Varga Erzsébet/. Egy dologban azonban minden ellenfél egyetértett: ők vannak. A központi kérdés másik két összetevőjét - hogy amit produkálnak, az irodalom-e? és ha az, akkor az övék-e? - csak kevesen /Zalabai Zsigmond, Csanda Sándor/ próbálta megválaszolni: számomra eredménytelenül. A döntés tehát elmaradt. Hogy valamelyest enyhítsek tudathasadásos helyzetemen, én a következő módszert ajánlom: nem tudok mást, mint a nemzetiségi irodalmat a hazaihoz való különbségeiben megragadni, és megkeresni azoknak - ahol lehet - nemzetiségi létükben lévő gyökereit, értékelés nélkül.

Annak a nemzedéknek néhány tagjával fogok foglalkozni, akik 1970-ben jelentkezték az Egyszemű éjszaka című antológiában. Mindenekelőtt megpróbálom elhelyezni őket a csehszlovákiai magyar irodalomban, felvázolni azt a szellemi közeget, azt az utat, melynek végén megjelentek.

Fábry Zoltánnak Görömbei András által módosított koroskolása három szakaszra bontja a csehszlovákiai magyar irodalmat: az első 1918-38, a második 1938-45, a harmadik 1945-től napjainkig. /A kettőjük közötti eltérést az 1945-48 közötti idő megítélése jelentette. Ekkor éppúgy hallgatott a magyarság, mint 1938-45 között - ezért sorolta

Fábry Zoltán a második szakaszba - csak míg akkor a fasisztus volt a hallgatás oka, addig az 1945-48-ig tartó időben, a hontalanság éveiben a szlovákiai burzsoá nacionalizmus gátolta a magyarság szellemi fejlődését. Görömbei András viszont ezt a részt a harmadik szakasz sajnálatos előzményének tartja./ Ez az utolsó fázis az ötvenes évek közepén szintén rendelkezik egy belső határral, a benne lezajlott szemléleti változások miatt. Az első két szakaszt az irodalomtörténet előzményként kezeli, s az első nemzedéket a harmadik szakaszban indítja.

Ez a kor - 1945-től az 50-es évek közepéig - a mai csehszlovákiai magyar irodalom szempontjából is kulcsfontosságú idő. Mindaz, ami jelenleg ezt az irodalmat tekintően üli meg, s dilettantizmust, gondolatatlanságot, mestorköltséget szül, innen ered. Ennek a területnek irodalmi hagyományai az elcsatolásig nemigen voltak. Mikor tehát elszakadt az "anyaországtól", gyakorlatilag a nulláról kellett indulnia, ha irodalmi életet kívánt teremteni magának. A kezdeti felbuzdulás selejtjei után el is indult ennek a biztató szerveződése /Szent György-kör, Sarlómozgalom, az Új Szó s Az Út c. folyóiratok, Vozári Dezső, Forbáth Imre, Győri Dezső jelentkezése/; ezt a folyamatot 1938 derékbátörte. A háború alatti és a felszabadulás utáni hallgatásból a magyarság olyan légkörbe került, amely ha szabadabb is volt /1949: a CSEMADOK megalakulása, az ún. "reszlovakizáció" visszaszorítása/, az irodalomnak nem kedvezett. Míg a magyar irodalomban ez a röviden sematizmusnak nevezett irodalmi magatartás intermezzónak számított és az évszázados hagyományok idővel maguk alá gyűrték, addig a csehszlovákiai magyar irodalomnak ez az idő második születése volt. Amikor tehát itthon egy átmeneti betegség ellen dolgoztak az írók, odakint egy állandóan jelenlevő fejlődési rendellenességgel kellett megbírkózniuk. Az első nemzedék tagjai ennek a torzulásnak voltak

a képviselői. Ebbe a költészetbe, mely felkiáltásokkal dolgozott, a közösséghez szólt, újjongott és minőst frázisokkal, rímekbe szedett pártprogram szintű gondolatokkal oldotta meg /és amelyből Dénes György és Török Elemér írta a legtöbbet/; ebbe szólt bele 1958-ban az Irodalmi Szemle indulása. E folyóiratban hirdetett ítéletet Tőzsér Árpád a sematizmus felett, és ekkor jelent meg a 8 költő műveit tartalmazó "Fiatal szlovákiai magyar költők" című antológia is, melyben a résztvevők szintén megtagadták a korábbi "repesve szenvedő" költészetet. Ennek hatására az első nemzedéknek azok a tagjai, akik képesek voltak változtatni /Bábi Tibor, Oszvald Árpád /, csak némi hallgatás után, a 60-as évek közepén jelentettek meg új kötetet. Velük együtt képviseli az első nemzedék sematizmustól kevésbé érintett csoportját Rácz Olivér és Dávid Teréz.

Számunkra jelentősebbnek látszik a nyolcak sorából felnőtt második nemzedék. Ez az a csoport, mely már megnyert egy csatát, normát állított és nem kiszolgált, akik egy személyben írnak és bírálják is. Ők jelenthetnék azt a pontot, amelyhez az "Egyszemű éjszaka" nemzedékét viszonyítani lehet. Normát állítottak, de hagyományt - melyet épp ők annyiszor számonkérnek a fiataloktól - nem teremtetek ők sem. Tőzsér Árpád, Zs. Nagy Lajos, Cselényi László és társaik elvégezték a legnagyobb feladatot, amit akkor elhetett: kezdték megszüntetni a felszínességet az irodalomban; azonban azt a hagyományt, pezsgést, amihez okvetlenül múlt kell, még a nemzetiségi értékek felelevenítésével sem tudták létrehozni. Így fordulhat elő, hogy harmadik létére az "Egyszemű éjszaka" nemzedéke az első, amely minden akadály elhárultával valóban irodalmi lehetne.

E nemzedék és az előzőek között kultúrális téren változást látunk. Társadalmi-politikai téren pedig a nagy trauma: 1968. határolja el tőlük, helyezi őket a

többieként teljesen idegen világba. Idegen - ez itt nagyon fontos szó. A következőkben éppen azt kívánom megvizsgálni e nemzedék néhány tagjánál, hogyan, mi-ben jelentkezik állítólagos idegenségük, valóságos-e ez a kívülállás.

Gerencsér Gábor

Sagittarius ♐

